

ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ЗАІНТЕРЕСОВАНОСТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., є першим документом, який на міжнародному рівні визначив основні права та свободи людини, до виконання й додержання яких мають прагнути всі народи й держави. Відповідно до ст. 8 указанного міжнародного документа кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Ця норма безпосередньо закріплює право на звернення до суду. Крім того її можна розглядати як прообраз права на справедливий судовий розгляд, яке в подальшому знайшло своє закріплення в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також в інших міжнародно-правових актах, конституціях, а також на рівні національ-

ного законодавства.

Ратифікуючи 17 липня 1997 р. Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Україна не лише визнала права, перелічені в ній, а й взяла на себе зобов'язання гарантувати їх дотримання й привести своє законодавство у відповідність із нормами цього правового акта. З наведеного випливає, що, проводячи кодифікацію цивільного процесуального законодавства, законодавець мав не тільки враховувати вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції та практику Європейського суду з прав людини, які тлумачать відповідну норму, а й повинен був передбачити дійові механізми, що дадуть змогу ефективно реалізувати право на справедливий судовий розгляд, у тому числі й право на доступ до суду.

Частина 1 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) 2004 р. передбачає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захи-

стом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. На відміну від ч. 1 ст. 4 ЦПК 1963 р. наведена вище норма прямо не встановлює, що до суду має звертатися заінтересована особа. Крім того, чинний ЦПК не встановлює, в який спосіб має діяти суддя, з'ясувавши, що особа, яка звернулася до суду, захищає не свої, а чужі права, свободи чи інтереси, не маючи при цьому належним чином оформлених повноважень. Інакше кажучи, на законодавчому рівні встановлено концепцію широкого розуміння права на звернення до суду, яке належить будь-якій без винятку особі. З нашого погляду, такі зміни в регулюванні зазначеного права потребують оцінки з точки зору їх доцільності й відповідності праву на справедливий судовий розгляд, яке держава зобов'язана забезпечити. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне повернутися до вирішення проблеми юридичної заінтересованості та її значення для цивільного судочинства.

Зауважимо, що в законодавстві різних країн на сьогодні питання щодо заінтересованості особи, яка звертається до суду, вирішується по-різному, тобто в одних випадках її наявність є обов'язковою умовою звернення до суду, в інших – така умова ніяк не впливає на можливість особи отримати судовий захист. Так, ст. 31

ЦПК Франції передбачає, що право на позов належить будь-якій особі, яка має законний інтерес у задоволенні чи у відхиленні позовної вимоги за винятком випадків, коли закон надає право на звернення до суду лише тим, кого він наділяє правовим статусом, необхідним для пред'явлення, оспорювання вимоги або для захисту певного інтересу [10, с. 40], тобто особа, яка звертається до суду, має бути юридично заінтересованою. У Німеччині наявність заінтересованості в особі є спеціальною передумовою звернення до суду лише в окремих категоріях справ, хоча (як було зазначено в одному з рішень Федерального верховного суду цієї країни) одним із загальних принципів цивільного процесу ФРН служить положення про неприпустимість марних звернень до державних судів [11, с. 59]. Так, згідно з п. 1 § 256 Цивільного процесуального уложення Німеччини позов про встановлення наявності або відсутності правовідносин, про визнання документа або про встановлення його підробленості може бути пред'явлено, якщо позивач має правовий інтерес в тому, щоб правовідносини або дійсність чи підробленість документа в найближчий час були встановлені судовою постановою [4, с. 85]. В англійському цивільному процесі наявність в особі, яка звертається до суду, юридич-

ної заінтересованості взагалі не враховується, а позов приймається від будь-якої особи, яка вважає, що її право порушено, оскільки сама процедура подання позову до суду не передбачає її встановлення [9, с.230-232]. Американське право закріплює принципіальне положення стосовно властивості особи бути стороною процесу. Згідно з правилом 17 (а) Федеральних правил цивільного судочинства, § 367 ЦПК Каліфорнії позов повинен бути пред'явлений дійсно заінтересованою особою. Наведене правило означає, що в першу чергу до суду мають звертатися особи, яким відповідно до норм матеріального права належить вимога, що становить предмет спору [2, с. 251]. Частина 1 ст. 3 ЦПК Російської Федерації прямо проголошує, що заінтересована особа вправі в порядку, встановленому законодавством про цивільне судочинство, звернутися до суду за захистом порушених або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У той же час п. 1 ч. 1 ст. 134 ЦПК РФ передбачає, що суддя може відмовити у прийнятті позовної заяви лише у випадках, якщо заяву пред'явлено на захист прав, свобод чи законних інтересів іншої особи державним органом, органом місцевого самоврядування, організацією чи громадянином, яким цим Кодексом або іншим федеральним за-

коном не надано таке правило, і якщо в заяві, поданій від свого імені, оспорується акти, які не зачіпають права, свободи або інтереси заявника. Виявлення наведених обставин після прийняття справи до провадження суду є підставою для припинення провадження у справі (ст. 220 ЦПК РФ) [15].

Проблема юридичної заінтересованості не є новою в науці цивільного процесуального права, хоча протягом тривалого часу залишається дискусійною. Її дослідженням свого часу займалися Є.В. Васьковський, М.А. Вікут, В.М.Гордон, Р.Є. Лукасян, М.А.Гурвіч, О.Н. Кожухар, Г.Л.Оськіна, Є.Г. Пушкар, В.М.Семенов, Д.М. Чечот, В.Н.Щеглов та ін. У загальному вигляді всі існуючі точки зору на цю проблему можна поділити на 3 групи. Так, перша група вчених розглядає заінтересованість особи обов'язковою передумовою права на пред'явлення позову [Див.: 1, с. 6-14; 5, с. 50; 8, с. 69-84; 13, с. 42-46; 16, с. 111, 112; 22, с. 62-68]. Представники другої групи зазначають, що юридичний інтерес не має значення передумови права на пред'явлення позову для осіб, які захищають своє право або охоронюваний законом інтерес, тобто передбачуваних суб'єктів спірних правовідносин. Юридичний інтерес є передумовою права на пред'яв-

лення позову лише у випадках звернення осіб, яким за законом надано право захищати права або інтереси інших осіб [Див.: 12, с. 170, 171; 18, с. 64, 65]. Третя група науковців з різних підстав взагалі заперечує за юридичною заінтересованістю таке значення [Див.: 6, с. 79; 14, с. 319-322; 21, с. 339].

Як вбачається, недооцінювати значення юридичної заінтересованості особи, яка звертається до суду, під час вирішення питання про відкриття провадження у справі, не можна. Адже це може призвести до невинного перевантаження судової системи позовами від осіб, які в силу різних причин не мають права їх пред'являти, або, зловживаючи своїм правом на звернення до суду, намагаються в такий спосіб впливати на протилежну сторону. При цьому результат розгляду таких позовів може бути відомий навіть на момент відкриття провадження у справі: суддя зобов'язаний буде відмовити в задоволенні позову, оскільки права, свободи чи інтереси, на захист, визнання чи встановлення яких пред'явлено позов, просто не можуть належати особі, яка звертається до суду, що видно безпосередньо з позовної заяви.

Проблема, пов'язана зі з'ясуванням вагомості юридичної заінтересованості в цивільному

судочинстві є не лише теоретичною, а й практичною, про що, до речі, свідчить і судова практика. Ідеться про справи, які до внесення змін до Господарського процесуального кодексу України в грудні 2006 р. порушувалися в судах загальної юрисдикції акціонерами від власного імені, однак спрямовані вони були на захист прав та інтересів акціонерних товариств, учасниками яких були ці акціонери. Прикладом може послужити справа за позовом В.М.Барсука в інтересах О.В. Пабата, І.А. Грачова, І.А. Фрунзе як акціонерів ВАТ «Луганськобленерго» до Міністерства палива та енергетики України, Державного підприємства «Енергоринок», ВАТ «Луганськобленерго», СДП «Укрспецюст» Міністерства юстиції України та Луганської філії СДП «Укрспецюст» про визнання недійсними прилюдних торгів (аукціону) з реалізації майна ВАТ «Луганськобленерго» [18], а також інші справи. Однак фізична особа-акціонер за чинним законодавством не може звернутися до суду з позовом до посадових осіб акціонерного товариства або третіх осіб на захист порушених прав акціонерного товариства, акціонером якого вона є, оскільки вона не має юридичної заінтересованості й відповідно до ст. 3 чинного ЦПК (ч. 1 ст. 4 ЦПК 1963 р.) не може бути визнана суб'єктом права на звернення до

суду [19, 20].

У зв'язку з наведеним знов-таки виникає запитання: а чи слід юридичну заінтересованість особи, яка звертається до суду, розглядати як передумову права на звернення до суду? На нашу думку, для його вирішення доречно звернути увагу на позицію В.В. Яркова, який вказує, що із сучасних позицій становлення судової влади й послідовної реалізації в Конституції та процесуальному законодавстві доступу до правосуддя (в плані звернення до суду, зняття обмежень щодо підвідомчості) слід інакше оцінювати теорію передумов. Характеристика права на пред'явлення позову й на звернення до суду з позиції складної системи передумов була історично виправданою в період її обґрунтування М.А. Гуревичем. Зараз же при розширенні сфери судового захисту й визнання права на звернення до суду практично за кожною особою виникає необхідність інакше теоретично та практично трактувати право на звернення до суду й саму динаміку порушення справи в суді [3, с. 275]. Дійсно, існує тлумачення права на пред'явлення позову через систему об'єктивних і суб'єктивних, позитивних і негативних передумов складає враження, що законодавець будь-яким чином намагається обмежити доступ особи до суду, що су-

перечить п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, з якої випливає, що особа повинна мати реальну, а не формальну можливість звернутися до суду із заявою, а суду належить розглянути її без зайвих і неналежних правових чи практичних перешкод.

Однак з п. 1 ст. 6 Конвенції та рішень Європейського суду не випливає, що суди зобов'язані приймати позовну заяву від будь-якої особи, не враховуючи при цьому її заінтересованості. Так, указана норма передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Буквальне тлумачення положень Конвенції, навпаки, дає можливість зробити висновок, що право на справедливий судовий розгляд визнається за особою лише у випадку, якщо розгляд справи стосується її прав та обов'язків. Інакше кажучи, особа, яка звертається до суду є юридично заінтересованою в результатах розгляду справи, що можуть вплинути на права, свободи та інтереси, які їй належать. Тому, з нашого погляду, концепція широкого розуміння права на звернення до суду як такого, що належить будь-якій особі, незалежно від

наявності у неї юридичної заінтересованості є недоцільною, оскільки вона не відповідає загальному духу права на справедливий судовий розгляд, закріпленого в п. 1 ст. 6 Конвенції.

Європейський суд з прав людини виходить з того, що право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути й обмеженим. Це впливає зі змісту цього права, тому що право на доступ до суду за своїм характером вимагає регулювання з боку держави. У цьому Договірні держави користуються певною свободою власного розсуду, хоча остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції залишається за Європейським судом. Останній має впевнитися, що такі обмеження не позбавляють особу доступу до суду такою мірою, що порушується сама сутність цього права. Але обмеження не буде сумісним з п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо воно не матиме правомірної мети і якщо бракує пропорційного співвідношення між ужитим засобами й поставленою метою [7, с. 288-292].

Хотілося б відмітити, що В.В. Ярков пропонував визначити межі доступу до правосуддя на законодавчому рівні. Він зазначав, що це можна зробити шляхом установлення певних обмежень для звернення до суду у зв'язку з тим, що заінтересованості в результатах справи немає. Як бачимо, юридичну заінтересо-

ваність процесуаліст пропонує розглядати як своєрідний «фільтр» на стадії порушення справи, для того щоб не перевантажувати суди зайвими справами, а не передумови [Див.: 11, с. 57. 58; 23, с. 84-87]. Наведена позиція, як вбачається, за своєю суттю є правильною, однак потребує уточнення.

Судді під час відкриття провадження у справі в обов'язковому порядку належить перевіряти, чи є в особи юридична заінтересованість. При цьому, на нашу думку, останню слід розуміти як необхідну ознаку цієї особи, наявність якої дає можливість їй легітимувати себе як суб'єкта права на звернення до суду. Іншими словами, юридична заінтересованість повинна розглядатися не як «фільтр», а як юридичний факт, тобто обставина, з якою закон пов'язує виникнення права на звернення до суду. Її брак свідчить, що особа не є суб'єктом вищезазначеного права, тобто за її заявою не може бути відкрите провадження у справі. При цьому сутність такої заінтересованості полягає в тому, що рішення суду може безпосередньо вплинути на права й обов'язки особи, що порушує процес. Вона має поєднувати в собі процесуальний і матеріальний складники, тобто особа повинна бажати не просто отримати судові рішення (це її процесуальна заінтересо-

ваність), а таке, в якому вирішуватиметься питання саме про її права, свободи чи інтереси (це матеріально-правова заінтересованість). Ось чому, на нашу думку, ч. 1 ст. 3 чинного ЦПК України необхідно викласти в новій редакції, передбачивши, що «кожна заінтересована особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів».

У зв'язку з викладеним, вважаємо, що при зверненні до суду особі належить у позовній заяві викласти обставини, які свідчать, що рішення у справі може безпосередньо вплинути на її права, свободи чи інтереси. Певною мірою таке правило вже міститься в ст. 247 і в п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК. Так, у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, встановлення факту, що має юридичне значення особа має зазначити мету, чому необхідно визнати особу саме такою, тобто обґрунтувати свою юридичну заінтересованість в отриманні рішення у справі. Суддя, з'ясувавши, що позовна заява подана незаінтересованою особою, тобто такою, яка не є суб'єктом права на звернення до суду, повинен відмовити у відкритті провадження

у справі. При цьому, як видно, ця підстава має бути прямо закріплена в п. 1 ч. 2 ст. 122 чинного ЦПК, яку пропонуємо викласти в наступній редакції: «Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства або подана особою, яка не є суб'єктом права на звернення до суду». Якщо ж у позовній заяві не зазначено, яким чином рішення у справі може вплинути на права, свободи чи інтереси особи, суддя зобов'язаний на підставі ст. 121 ЦПК України залишити її без руху й запропонувати особі навести своє обґрунтування. Якщо особа не погоджується з рішенням суду в частині невизнання її суб'єктом права на звернення до суду, вона на підставі п. 4 ч. 1 ст. 293 ЦПК може оскаржити ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі до апеляційної інстанції.

Запропоноване розуміння юридичної заінтересованості як юридичного факту, з яким пов'язано виникнення в особи права на звернення до суду, відповідає стандартам справедливого судового розгляду і в той же час без позбавлення особи доступу до суду сприяє зменшенню кількості необґрунтованих звернень до нього та підвищує ефективність судового захисту.

- Список літератури:** 1. *Викут М.А.* Сторони – основные лица искового производства – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968. – 76 с. 2. Гражданский процесс зарубежных стран: Учеб. пособ. / Под ред. *А.Г. Дагтяна*. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. – 480 с. 3. Гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. *В.В. Ярков*. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 720 с. 4. Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einführungsgesetz: Ввод. Закон к Гражд. процессуальному уложению / Пер. с нем. / [*В. Бергман*, введ., сост.]. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 472 с. 5. *Гукасян Р.* Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1970. – 190 с. 6. *Гурвич М.А.* Право на иск. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1949. – 216 с. 7. *Де Сальвиа М.* Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с. 8. *Кожухарь А.Н.* Право на судебную защиту в исковом производстве. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 142 с. 9. *Кудрявцева Е.В.* Гражданское судопроизводство Англии. – М.: Изд. дом «Городец», 2008. – 320 с. 10. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с фр. *В.Захватаяев* / Отв. ред. *А. Довгерт*. – К.: Истина, 2004. – 544 с. 11. Оптимизация гражданского правосудия России / Под ред. *В.В. Яркова*. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 192 с. 12. *Осокина Г.Л.* Проблемы иска и права на иск. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1989. – 196 с. 13. *Пушкар Е.Г.* Конституционное право на судебную защиту. – Львов: Вища школа, 1982. – 216 с. 14. *Сахнова Т.В.* Курс Гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 696 с. 15. Сборник законов РФ. – 2002. – № 46. – Ст. 4532. 16. *Семенов В.М.* Конституционные принципы гражданского судопроизводства. – М.: Юрид. лит., 1982. – 152 с. 17. Справа № 2-1501/2001 року // Архів Старокиїв. рай. суду м. Києва. 18. *Уткина И.В.* К вопросу о значении юридического интереса как предпосылки права на предъявление иска // Рос. ежегод. гражд. и арбитраж. процесса. 2002-2003 / Под ред. *В.В. Яркова*. – СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – № 2. – С. 61-65. 19. Ухвала Верховного суду України від 26.12.2001 р. у справі № 6-3994к01 // Архів Старокиїв. райсуду м. Києва. 20. Ухвала Верховного суду України від 26.12.2001 р. у справі № 6-3994к01 // Архів Старокиїв. райсуду м. Києва. 21. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України: Акад. курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий дім «Ін Юре». – 624 с. 22. *Щеолов В.Н.* Иск о судебной защите гражданского права. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1987. – 168 с. 23. *Ярков В.В.* Цели судопроизводства и доступ к правосудию // Проблемы доступности и эффективности арбитражного и гражданского судопроизводства / Отв. ред. *И.А. Приходько*. – М.: Изд-во ООО «Юрид. фирма «Лиджист», 2001. – С. 70-88.

Надійшла до редакції 29.09.2008 р.